

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**2024/3-SON
ILOVA TO'PLAM**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

G.N.Shokirova

Amaliy ishlatiladigan yakka insektitsidlarni g'o'za tunlamiga qarshi qo'llash va ularning samaradorligini aniqlash.....734

G.N.Shokirova

Aralashma insektitsidlarni g'o'za tunlamiga qarshi qo'llash samaradorligini aniqlash738

M.A.Abdurahimova

O'zbekiston hududida o'suvchi dorivor o'simliklarni dorivorlik xususiyatini o'rgatish orqali talabalarning tibbiy savodxonligini rivojlantirish.....742

B.K.Boboyev, O.K.Usmonov, S.Sh.Kabilov, M.B.Xoliqov, M.B.Maxammadaliyev

Innovatsion texnologiyalar asosida chorvachilik sohasini rivojlantirish.....745

U.B.Mirzayev, X.A.Abduxakimova

Farg'ona vodiysi bo'z va cho'l mintaqasi tuproqlarining unumdorligi.....749

G.T.Sotiboldiyeva, X.A.Abduxakimova

O'simliklarni oziqlanishi va o'g'it fanini o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish754

D.Sh.Sultonov

O'zbekiston po'stloqxo'r qo'ng'izlarining taksonomik ro'yxati.....757

GEOGRAFIYA**Y.I.Ahmadaliyev, N.A.Fattoxov**

Factors of pollution of the geoecological condition of agglomerations (on the example of Fergana-Margilan agglomeration)762

O.I.Abduganiev, Kh.Abdullaeva

Agrotourism as a factor of sustainable rural development765

I.I.Abdug'aniev, D.B.Kosimov

Transchegaraviy muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni tashkil etishning ekologik-geografik asoslari.....770

R.T.Pirnazarov, S.I.Usmonova

Ulkan to'g'onlar geografiyasi va ular bilan bog'liq favqulodda vaziyatlar778

R.Y.Xolikov, I.Y.Zikirov

Farg'ona vodiysi reliefini qiyalik darajasi va uni GIS dasturlari yordamida kartalashtirish783

A.A.Xamidov

O'zbekistonda zoogeografik tadqiqotlarning rivojlanishi788

R.T.Pirnazarov, Sh.N.Axmadjonova

O'rta Osiyodagi to'g'onli ko'llarning genetik turlari va ularni tasniflash masalalari793

N.O'.Komilova

Ijtimoiy-geografik yondashuv asosida etnoekologik madaniyatni o'rganish masalasi.....798

J.J.Mamatisakov

O'quvchilarni geolog kasbiga qiziqtirishda maktab geografiya ta'limining o'rni803

D.B.Kosimov, Z.I.Mamirova, Sh.S.Sobirova

Ekologik-xo'jalik holatni baholash asosida yerdan foydalanishning hududiy tarkibini takomillashtirish807

L.M.Saydaliyeva

Sakral landshaftlarni xosil bo'lishining tabiiy - tarixiy jihatlari813

A.E.Madraximov

Joy Relyefi va uning o'zgarishi haqida ma'lumot beruvchi geografik nomlar.....819

EKOLOGIYA**M.T.Abdullayeva, L.A.Tadjibayeva**

Qishloq xo'jaligida yerni boyitishda don dukkakli o'simliklarning ro'li822

S.A.Mamatqulova, T.E.Usmanova, I.R.Asqarov

Analysis of macro and micro elements in the biologically active supplement "AS-OROM"827

M.T.Abdullayeva, L.A.Tadjibayeva

Sansevieriya (Sansevieria) o'simligining ayrim bioekologik xususiyatlari va uni yetishtirish texnologiyasi831

UO'K: 911.53

SAKRAL LANDSHAFTLARNI XOSIL BO'LISHINING TABIIY - TARIXIY JIHATLARI**ПРИРОДНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОИЗВОДСТВА САКРАЛЬНЫХ
ЛАНДШАФТОВ****NATURAL - HISTORICAL ASPECTS OF PRODUCTION OF SACRED LANDSCAPES****Saydaliyeva Lazokatxon Mahammad qizi**

Farg'ona davlat universiteti, Ijtimoiy iqtisodiy geografiya yo'nalishi tayanch doktoranti

Annotasiya

Maqolada sakral hududlar, muqaddas joylar haqidagi dual tushunchalarning paydo bo'lishi, sakral landshaftlarning kelib chiqishi haqidagi ma'lumotlar bayon qilingan. Muqaddas joylarning sakral landshaftlarning xosil qilishi, ularning ziyoratgohlar sifatida turli funksiyalarning bajarishi, hududlarning sakrallashuvdagi tendensiyalar, sakral landshaftlarning joylashuvdagi tabiiy va tarixiy omillar tahlil qilingan.

Аннотация

В статье описывается возникновение двойственных концепций о сакральных территориях, сакральных местах и происхождении сакральных ландшафтов. Анализируются формирование сакральных ландшафтов сакральных мест, выполнение ими различных функций в качестве святынь, тенденции сакрализации территорий, природные и исторические факторы в расположении сакральных ландшафтов.

Abstract

The article describes the emergence of dual concepts about sacred territories, sacred places and the origin of sacred landscapes. The formation of sacred landscapes of sacred places, their performance of various functions as shrines, tendencies of sacralization of territories, natural and historical factors in the location of sacred landscapes are analyzed.

Kalit so'zlar. Sakral hudud, muqaddas joy, ierotopiya, serofaniya, sakral landshaft, tabiiy – tarixiy tendensiya, sakrallashuv, diniyextiyoj, etnolandshaft, etnomadaniyat, diniy marosim, diniy kategoriya, sakral obekt.

Ключевые слова. Сакральная территория, сакральное место, иеротопия, серофания, сакральный ландшафт, естественно-историческая тенденция, сакрализация, религиозные экстии, этнolandshaft, этнокультура, религиозная церемония, религиозная категория, сакральный объект.

Key words. Sacredterritory, sacredplace, hierotopia, serophany, sacredlandscape, natural-historicallendency, sacralization, religiousextiyoj, ethnolandscape, ethnoculture, religiousceremony, religiouscategory, sacredobject.

KIRISH

Sakral hududlar, sakral landshaft yoki muqaddas joy tushunchasi turli xalqlarda dual tushunchalarni hosil qiladi. Bunga ko'ra ijobiy jihatdan Ollohning inoyati bilan yaratilgan joy, salbiy jihatdan tegish taqiqlangan ya'ni tabiiylashtirilgan hudud yoki buyum tushunchalariga ega. Sakral landshaftlarning xosil bo'lishi insoniyatning uzoq o'tmishidagi turmush tarzi, diniy etiqodlari turli etiqodlarning uzoq odatlari bilan bo'g'liqdir.

Sakral so'zining etimologiyasi lotincha "sakrum" – muqaddas buyum ma'nosiga ega bo'lib, muqaddas obektlar haqidagi ma'lumotlarni beradi. Sakral hudud sakral landshaft sifatida bu muqaddas hududning tabiiy tarixiy timsolidir.

Sakral atamasini birinchi marotaba IX asrda Fuld Monaxlari (Germaniya) tomonidan tilga olinadi. Fuld Monaxlari Yevangeniya gormoniyasi so'zini lotincha region-rayon, o'lka, landshaft – yagona muqaddas yer sifatida qaraganlar. Dunyo tarixiy taraqqiyotida muqaddaslashtirilgan hududlar, obektlar ko'plab uchraydi. Bu tushuncha shuning uchun etnoslarning etnomadaniy xududlari sifatida dastlab 1617-yilda ingliz tilida qo'llanilgan bo'lib biron bir buyum, obekt yoki xududga sadoqat ma'nosida keladi. Qadimgi gretsiyada sakral xududlar iero-ierotopiya (Lidom A.M. 2001) tushunchasi bilan izohlanib muqaddas, ilohiy, aziz joy sifatida e'tirof etiladi. Bunday hududlar esa sakral xududlarga mos keladi. Aslida ierotopiya tushunchasi sakral landshaftlarni

Olohdan tomonidan yaratilgan hududlar degan tushunchaga mos keladi. Ierotopiya ko'pincha ierofaniya atamasi bilan ham almashadi. Bu atamani M.Eliade tomonidan kiritilgan bo'lib, sakral landshaftlarning vertikal tarkibini bildiradi. Unga ko'ra sakral hududlar diniy, etnik, madaniy faoliyatlar amalga oshiriladigan maydonlar sifatida e'tirof etiladi. Sakral landshaftlar aslida kishilarni faoliyatlari birmuncha cheklangan hududlarni birlashtiradi. Shunga ko'ra dastlab, bunday joylar odamlar kam kelib ketadigan yoki qiyin boradigan, zarar yetkaza olmaydigan aholi yashash joylaridan alohida joylashgan hududlarda shakllangan. Masalan, tog'lardai g'orlarda, buloqlar, qoyatoshlar, daraxtlar alohida yakka obekt sifatida sakrallashtirilgan bo'lsa, asta sekin ularni atrofiga ziyoratgohlar, mozorlar, doimiy urf-odatlarini bajaradigan joylar, binolar, masjidlar, ibodatxonalar qurila boshlangan. Sakral hududlar asta sekin kengayib borib ziyoratgohlarga, muqaddas qadamjolarga aylangan. S.P.Romanchukning (2000) e'tirof etishiga ko'ra sakral landshaftlar tabiiy yoki tabiiy antropogen tizimlar bo'lib insoniyatni birinchi navbatda diniy va madaniy ehtiyojlarni qondirish funksiyasi uzoq vaqtlar davomida saqlanib, rivojlanib boradi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Sakral landshaftlarning funksiyasi sakral obektlarning funksiyalari bilan bevosita bog'liq bo'li, uning eng muhim jihati muhofaza funksiyasi hisoblanadi. Ilohiylashgan har bir obekt sakral funksiyalarni bajaradi. Sakral landshaftlar insonlarni boshqaruv qobiliyatlari mujassamlashgan geografik makon bo'lib, intellektual faoliyatlar orqali yaratiladi va boshqariladi. Uning moddiy asosi tabiat negizida shakllanadi, ma'naviy asosi esa insonlarning ma'naviy faoliyati tufayli shakllanadi. YUNESKO tasnifiga ko'ra yer sharida sakral landshaftlarning 2 ta asosiy tiplari: tabiiy geografik va madaniy-tarixiy tiplari mavjud. Sakral landshaftlarning eng muhim jihati, funksiyalari ularning makoniy joylanishiga bog'liqdir.

M.E.Kuleshovaning fikriga ko'ra sakral landshaftlarni biz tabiiy yoki tabiiy antropogen geotizimlar sifatida va diniy ehtiyojlardan kelib chiquvchi ma'naviy funksiyalarni bajaradi. Sakral landshaftlar ijtimoiy madaniy landshaftlarni bir qismi sifatida yer yuzidagi insonlar guruhini ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi (1.14).

Hududlarning sakrallashuvida tarixiy shaxslar, dinlar, insonlarni xo'jalik faoliyati, ular odatlari, an'analari ham muhim ahamiyatga egadir. Hududlarning sakrallashuvida 2 ta muhim tendensiya mavjud: 1. Diniy tendensiya. 2. Tabiiy tarixiy tendensiya.

Diniy tendensiya sakrallashuv jarayonini diniy muassasalar, qadamjolar, ziyoratgohlar, mozorlar, muqaddaslashtirilgan buyumlar, diniy funksiyalarni bajarish bilan bog'liqligini e'tirof etadi.

Tabiiy-tarixiy tendensiya tabiiy-tarixiy obektlarni sakrallashuvin e'tirof etib, noyob tabiat obektlarini g'orlar, soyliklar, buloqlar, daraxtzorlar, qoyalar, toshlar, tepalilar, tarixiy obektlar – qadimgi arxitektura inshootlari, arxeologik topilmalar, tarixiy buyumlarning alohida na'munalari yoki majmualar sakral obektlarni tashkil etishini asoslab beradi.

Sakral landshaftlar o'zida tabiiy, diniy, tarixiy, madaniy-etnik obektlarni birlashtiradi. Sakral landshaftlar madaniy landshaftlar doirasida juda katta maydonni egallamasligi mumkin, lekin uning funksiyalari tufayli muhofaza qilinib, minglab yillar davomida saqlanib kelinadi. Sakral landshaftlar o'zining tabiiy-tarixiy funksiyalarini saqlash orqali insoniyatni o'z urf-odatlarini, an'analari, diniy urf-odatlarini va madaniyatini shakllantiradi. Landshaftlarni sakrallashuvi orqali tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi munosabatlarda etnik, etnoekologik, axloqiy, me'yorlar shakllanadi.

Sakral hududlar, muqaddas qadamjolar, va ularni sakrallashuvi haqidagi tadqiqotlar V.N.Volovik, B.I.Gombaev, M.E.Kuleshova, Yu.A.Vegenin, A.G.Isachenko, V.A.Nikolayev, F.N.Milkov, A.N.Okladnikova, S.P.Romanchuk, A.P.Zebikov, V.N.Kaluskov, O.I.Shabliy, A.I.Vistak, L.V.Ataman, L.Mezinchov, G.Bochuk, Yu.Kogatko kabi ko'plab MDH davlatlari olimlari tomonidan amalga oshirilgan.

V.N.Volovik (2) ning fikriga ko'ra sakral landshaftlarda sakral va profen hududlar bo'lishi shart; etnoslarning bunday sakral hududlardagi faoliyati natijasida etnomadaniy landshaftlar hosil bo'ladi. Aksariyat tadqiqotchilar sakral landshaftlarni madaniy landshaftlarni bir qismi sifatida shakllanishini e'tirof etadilar. M.E.Kuleshova (3)ning ta'rifiga ko'ra sakral landshaftlar madaniy landshaftlarning ya'ni ijtimoiy madaniy hosilaning bir qismi bo'lib aholining birmuncha katta guruhini yashash muhiti hisoblanadi.

E.A.Okladnikova (4) sakral hududlarni sakral landshaftlarni tarqoq qismlari bo'li, uni tarkibidagi geografik toposlar – tog', vodi, daraxtzor, dovon, orol, ko'l va boshqalardan iboratdir

GEOGRAFIYA

deydi. Shuning bilan birga sakral hududlar madaniy landshaftlarning mantiq maydonlarinin muhim jihatlarni birlashtirib diniy faollikning markazlari hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, muqaddas joylar sakral landshaftlar hududini qisman yoki to'liq egallashi mumkin va ular sakral landshaftlarni ichki yadrosini hosil qiladi. Avtaxtom etnoslarni yashash hududlarida sakral obektlar va sakral landshaftlarni tabiiy, diniy, tarixiy, etnomadaniy obektlari hosil bo'ladi va ular ma'lum ma'noda boquvchilik funksiyasini bajaradi.

Landshaftlarni sakrallashtirish orqali insoniyatni uni boquvchisiga nisbatan etnik, axloqiy, me'yoriy munosabatlar paydo bo'ladi. Sakral landshaftlar xalqlarning, madaniyatlarning va dinlarning uyg'unligini ifodalaydi, tabiatni muhofaza qilishga da'vat etadi.

Sakral landshaftlarning yaratilishi muayyan xalqlarning tabiatga bo'lgan munosabatlaridan kelib chiqadi. Bu munosabatlarning avloddan avlodga o'tishi, madaniylashuvi, ommalashuvi ro'y beradi.

Ayrim xalqlarda va etnoslarda tabiat bilan bo'lgan munosabatlar diniy urf-odatlar, an'analar tarzida nomoyon bo'lib, diniy hududlar, sabanlar, tosh qurollari, haykallar arxeologik obektlar sifatida qaralgan. Ularning bajaradigan funksiyalari esa e'tibordan chetda qolib ketgan.

Sakral landshaftlarning ahamiyati shundaki, ular tabiatdagi jamiyat bilan bo'lgan gormonik munosabatlarni yuzaga keltiradi, tabiiy landshaftni vayronalikdan, buzg'unchilikdan saqlaydi. Shuning bilan birga insoniyat madaniyatini, dinini, urf-odatlarini avloddan-avlodga o'tib kelishiga xizmat qiladi.

Sakral landshaftlar tabiat xilma-xilligini saqlaydi, uning noyob obektlarini ilohiylashtirish, muqaddaslashtirish orqali saqlab qolishga xizmat qiladi. Sakral landshaftlarning dunyo miqyosida o'rganish, ularni zamonalaashtirish, tabaqalashtirish, ularni saqlash orqali milliy qadriyatlarni shakllantirish, YUNESKO tomonidan va uning ilmiy tadqiqotlari yo'nalishi tomonidan amalga oshirilmoqda. Sakral landshaftlar biosfera rezervatlari doirasiga kiritilib, ularni nazoratga olish, muayyan hududlarda tabiatdan foydalanishni tartibga solish ishlari "Federal qonunlar" doirasida amalga oshirilmoqda.

Dunyo miqyosidagi ilmiy tadqiqotlarda, xalqaro konferensiya va forumlarda sakral landshaftlar yoki hududlar haqida yetarlicha ma'lumotlarni yaqin vaqtlarga uchratish qiyin edi. Keyingi 20 yil ichida sakral hududlar yoki muqaddas qadamjolar haqida ma'lumotlar ko'plab uchray boshladi. Bu albatta dunyo mamalakatlarida diniy turizmning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Keyingi yillarda sakral hududlar insoniyat madaniyatining mahsuli sifatida qaralib, boy diniy, ma'naviy meros sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa Rossiya hududida olib o'rilgan tadqiqotlar, uning Osiyo qismida, Ural ortida mayda xalqlarva elatlarning diniy qadriyatlari, urf-odatlarini o'rganishasosida sakral hududlarning mantiqiy rivojlangan va bir-biridan farq qiluvchi urf-odatlar, diniy an'analar mavjud bo'lgan bir tizimlari aniqlandi. Mazkur hududlarda sakral landshaftlarning urochishesidan to joy tipigacha bo'lgan kategoriyalari aniqlandi, masalan, Beluxa tog'i Oltoy o'lkasida sakral landshaft toifasidagi joy kategoriyasiga to'g'ri kelsa, Baykal ko'li atroflaridagi butun dunyo ma'naviy merosiga kiritilgan hududlar esa sakral landshaft rayoni yoki provinsiyasini tashkil etadi.

Dunyo miqyosidagi sakrallashtirish nafaqat diniy urf-odatlar, balki, madaniy, ruxiy, ma'naviy jihatdan bo'lgan inson ehtiyojini ham hisobga olishga qaratilgan. Dunyo miqyosida shunday hududlar borki, ularning funksiyasi faqat bitta yo'nalishda bo'lib insoniyatni diniy, ruxiy, ma'naviy ehtiyojlarini qondirib keladi. Masalan, muqaddas Ka'ba, Makka va Madina shaharlaridagi masjidlar, ziyoratgohlar, Arofat tog'i yoki kavsar bulog'i islom olamining buyuk diniy merosini, uning urf-odatlarini, rasm rusumlarini, e'tiqodlarini poklik jihatlarni namoyon etadi. Bunday buyuk hududlar sakral landshaftlarning yorqin na'munalari hisoblanadi. Shuningdek Italiyaning Rim shahri hududida joylashgan Vatikan davlati va uning butun hududi, faoliyati sakral landshaftlar maqomiga mosdir.

Sakral landshaftlarni hududiy joylashishi muayyan omillarga bog'liqdir. Ko'pincha holatlarda sakral hududlar bir muncha baland bo'lgan tepaliklar, tog'lar, qir-adirlar hududida joylashgan tepaliklar sun'iy yo'l bilan xosil qilingan baland tepaliklardan iborat.

Bunday sakral hududlar diniy jixatdan yoki turli kasalliklarni davolash uchun ham shu joyning mahalliy tog' jinsi yoki o't giyohlaridan foydalanishi, suvdan iste'mol qilishni talab etadi. Masalan Farg'ona shahri yaqinida joylashgan Satkak buloqlari va unda yashovchi baliqlar aholi

o'rtasidagi sariq kasalligini davolashga yordam beradi deb hisoblaydilar. Farg'ona shahri yaqinida Oq tepa ziyoratgohi ham turli kasalliklarni davolashda en bo'lib xizmat qilib kelgan.

Sakral landshaftlar kategoriyasi antropogen landshaft kategoriyasi sifatida o'zida nafaqat sakral hududlarni, ularni yaqinida joylashgan madaniy maishiy, xizmat ko'rsatish, xo'jalik yuritish obektlarini ham xisobga oladi. Masalan islom olamida ham, xristianlik yoki provaslav dinida ham, buddizmda ham masjidlar, xaramlar, cherkovlar, ibodatxonalar faqat sakral hududlarni emas, balki, bu yerdagi xodimlarni boqish uchun ajratilgan ekin maydonlari, bog'lar, chorva mollarini boquvchi maydonlarni ham birlashtirgan. O'rta Osiyo hududida va Respublikamizda ham joylashgan masjidlar atrofida ularga qarashli vokuf yerlari bo'lgan va din xodimlari bu yerda dehqonchilik, chorvachilik bilan ham shug'ullanganlar.

Sakral landshaft kategoriyasini aniqlashda ularni kishilarni moddiy, ma'naviy, ruxiy, diniy, xo'jalik funksiyalarini amalga oshiruvchi etnomadaniy region sifatida ko'rib, bu yerda etnoslarning muayyan muqaddas joylart bilan bog'liq diniy faoliyatlarini ham nazarda tutadi.

Sakral landshaftlarning evolutsion darajasi etnomadaniyat darajasi bilan bog'liqdir, shunga ko'ra sakral landshaftlarning funksiyalari bilan bog'liq bo'lgan bir qancha tabaqalari ajratiladi. Shunday qilib, sakral landshaftlar kategoriyasiningkelib chiqishida etnomadaniy landshaft, madaniy landshaft, tarixiy landshaft, sakral hududlar, geografiya atamalarining ahamiyati juda kattadir.

Sakral landshaftlar o'zida diniy, tarixiy, madaniy, etnik, etnomadaniy obektlarni saqlashi bilan birga juda muhim bo'lgan turizm obekti sifatida e'tirof etiladi. Turizm, davomli yashaydigan, faoliyat ko'rsatadigan, insonnig ushbu ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan harakati ziyoratchilik yoki diniy turizm deb ataladi.

Diniy ziyoratgohlar ziyorat turizmining muhim obektlari hisoblanib, ularning sakrallashuvi turli tarixiy davrlardagi xalqimizning diniy e'tiqodlari va ehtiyojlari negizida ro'y bergan. Diniy ziyoratgohlar sakral obektlar sifatida sakral geografiyaning tadqiqot obekti hisoblanadi. Sakral geografiya sakral obektlarning kelib chiqishi hududiy joylashuvidagi o'ziga xos qonuniyatlarini o'rganadi.

Ukrainalik filosof Yuriy Zavgorodniy sakral geografiyaning tadqiqot obekti "muqaddas qadamjolarining ierarxik tashkiliy tuzilmalari (sakral toposlar) sifatida u yoki bu diniy falsafiy an'analarining yer va osmon o'rtasidagi oraliq o'lchamidan iborat" deb qaraydi.[5]

O.Lavrenovanning fikriga ko'ra sakral yoki diniy-mifologik geografiya atrof muhitni muayyan belgili tizimlarga aylanishi va unda belgi sifatida madaniy landshaftlardagi geografik obektlar yoki elementlar yuzaga keladi. Alohida belgi sifatida esa arxetiplar, transedent tushunchalar, kategoriya va simvollar nomoyon bo'ladi.[6]

Sakral geografiya muqaddas joylar, ziyoratgohlarning hududiy joylanishini tabiiy tarixiy, diniy, etnik jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Muqaddaslashuv esa ko'pincha sakral hududlarning diniy kategoriyalariga asoslanadi.

Sakral geografiya hududlarning sakrallashuvini 2 ta aspektda amalga oshishini e'tirof etadi: 1) diniy aspekt; 2) tabiiy-tarixiy aspent. Aslida sakral hududlarning shakllanishida har ikkala aspent bir-birini to'ldiradi. Diniy sakral obektlar yoki hududlar tabiatning o'ziga xos obektlari (tepaliklar, g'orlar, buloqlar, o'rmonlar, daryolar)da shakllanadi.

Respublikamiz va jumladan, viloyatlarimiz hududida joylashgan iniy sakral obektlarning kelib chiqishi va hududiy joylashishida ham o'ziga xos qonuniyatlar bor. Bu birinchidan, diniy sacral obektlarning alohida ajralib turuvchi tabiat obektlarida joylashganligi, qadimgi savdo yo'llari yaqinida joylashganligi, nohush tabiat hodisalari kamroq sodir bo'ladigan hududlarda joylashganligi, o'lkamizga diniy targ'ibotlarni olib kelgan arab lashkarlari, sahobalari nomlari bilan bog'liq joyligi, rekreatsiya, dam olish va hordiq chiqarish maskanlarini tashkil etish mumkin bo'lgan go'zal tabiat obektlari va ziyoratgohlarning bir hududda joylashganligi bilan bog'liqdir.

Diniy sakral obektlar hududiy joylashuviga ko'ra hamda mahalliy etnoslarning diniy e'tiroflari, urf-odatlar va an'analariga ko'ra birmuncha himoyalangan, tabiiylashgan bo'ladi. Diniy sakral obektlarning bunday imkoniyati, ularni ko'p asrlar davomida saqlanishiga, muxofaza qilinishiga imkon yaratadi, lekin sobiq sho'rolar davrida yurtimizdagi minglab muqaddas qadamjolar buzib yuborildi, ularni o'rnida uy-joy binolari, ekinzorlar paydo bo'ldi.

Sakral obektlar muayyan vaqt va makonda shakllanadi, rivojlanadi. Siyosiy vaziyatlar, etnoslar o'rtasidagi nizolar, urushlar tufayli sakral obektlar buzilib ketishi, vaqtlar o'tishi bilan qayta

GEOGRAFIYA

shakllanishi mumkin. Mamlakatimiz hududida ham turli siyosiy tuzimlarda sakral obektlarning buzilib ketishi holatlari ko'plab sodir bo'lgan.

Sakral hududlarni kelib chiqishi yoki hududlarning sakrallashuvi ijtimoiy-iqtisodiy, diniy, siyosiy, ma'naviy, ruxiy munosabatlarga bog'liq bo'ladi. Shunga ko'ra sakral obektlarning funksiyalari ham bir qancha yo'nalishlarni oladi:

Sakral landshaftlarni va ularda joylashgan sakral obektlarni o'rganish, kishilar hayotida, turmush tarzida ularni ahamiyatini aniqlashda muhim tadqiqot yo'nalishlari, metodlaridan foydalanish, sakral landshaftlarni tabaqalashtirish, kartalashtirish, reareatsiya va turizm obektlari sifatida targ'ib qilish bu sohadagi ilmiy tadqiqotlarning asosiy negizini tashkil qilmog'i karak.

Sakral landshaft tushunchasini mohiyat va mazmunini aniqlashda turli tadqiqotchilarning qarashlari muhim ahamiyatga egadir: (1-jadval)

1-jadval

“Sakral landshaft” tushunchasini aniqlash

Muallif, yil		Tushunchani aniqlash
Moddiy qarash		
Xanseverov F.R. 1999		Sakral hudud – yer yuzasining ma'lum bir qismi bo'lib, u yerda turli davrlar va dinlarning e'tiqod qilish qurilmalari, aniqlangan, ularning izlarini saqlaydi va bu izlar o'tmishdagi va hozirgi qadamjoylar ilohiylikni, ruxni ko'rsatib beradi. Qo'riqxonada hudud ilgari va hozir mavjud bo'lgan u yoki bu sehr maktablari nuqtai nazariga ko'ra “e'tiqod qiluvchi kuchlar”ning to'planish joyi [17.207 b]
Rolanchuk S.P. 2000		Tabiiy yoki tabiiy antropogen geotizimlarni sakral landshaftlar deb atashni tavsiya qilamiz, ular ma'naviy funksiyalarni ya'ni birinchi navbatda insonlarning diniy ehtiyojlarini qondiruvchi ziyorat obektlari sifatida aholining ma'lum tabaqalarini o'zlari bilan muloqot qilish ehtiyojlarini yuzaga keltiradi. Sakral landshaftlarning muhim belgisi ma'naviy (muqaddas yoki sakral) funksiyalarini muayyan vaqt davomida (ba'zan minglab yillar), diniy va etnik e'tiqodlari o'zgarishidan qat'iy nazar bajarishdan iboratdir. [14 s 145]
Kuleshova M.E. 2002		Sakral landshaft – bu madaniy landshaftning birmuncha yirik sotsial-madaniy qismi bo'lib kishilar guruhlik saqlab qoluvchi maydon, hayot muhitidir. Sakral landshaftning hududi bir vaqtning o'zida yaxlit va strukturali holda tabiiy va madaniy komponentlarni o'zida birlashtiradi va u utilitar o'zlashtirilgan, semantik va ramziy ma'noga egadir. [8. S 34]
Ma'naviy qarash		
Grodzinskiy M.D. 2005		Sakral landshaft – bu muqaddas hudud timsoli, joyning ahamiyati, konfiguratsiyasi insonlarning muayyan guruhlari tomonidan oliy kuchlarning namoyon bo'lishi sifatida e'tirof etiladi. [4s 114]
Kovalev A.P. 2009		Ma'naviy (sakral) landshaft – bu qandaydir yoki shunga o'xshash ma'naviy kuchlarning, sakral obektlarning yer yuzasida taqsimlanishidir. [7s 382 b]

XULOSA

Insoniyatni qadami yetgan xududlar, ularning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari, diniy e'tiqodlari muqaddas xududlarni qadamjolarini shakllanishiga olib kelgan. Yuqoridagi ma'lumotlar ko'rsatib turibdiki,

- sakral obektlar sakral xududlarni tashkil etadi. Ularning kelib chiqishi esa tabiiy tarixiy asoslarga ega.

- Sakral obektlar muqaddas qadamjolar sifatida xududiya jihatdan birlashib sakral landshaftlarni xosil qiladi. Ularning bajaradigan funksiyalari esa etnoslarning ko'proq diniy e'tiqodlari bilan bog'liqdir. Shunga ko'ra sakral landshaftlarning madaniy, diniy, tarixiy, tabiiy tiplari shakllangan.

- Sakral hududlar va sakral landshaftlarnig insoniyat uchun eng muhim funksiyasi bu muhofaza funksiyasi bo'lib, ko'l, buloq daryo, tosh, daraxt yoki yaxlit landshaftlarninh minglab yillar davomida saqlanib qolishi va avlodlarga moddiy va ma'naviy meros qoldirishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Volosik V.N. Kategoriya sakralnogo landshafta. URL:[http://WWW.geo-vestnik.PSU.ru// files/rest](http://WWW.geo-vestnik.PSU.ru//files/rest) Сакральные 438. Volovuk.pdf
2. Saydaliyeva L. M. FORMATION OF MEDICAL GEOGRAPHICAL ENVIRONMENT IN FERGANA REGION //Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research. – 2023. – T. 10. – №. 11. – С. 366-369.
3. ZavgorodniyYu. Sakralnaya geografiya i Fenomen Polomnichestva : Taynoe ili yabnoe? Rejim dostupa:
4. Xolmatov.B.T, Qoraev G.R, Nabieva N.B. Tuproq qoplamining pestisidlar bilan ifloslanishi va ularga qarshi kurash choralari. Jurnal Учений XXI века 2016 N3 Elektron versiya.
5. Saydaliyeva, L. M. "FORMATION OF MEDICAL GEOGRAPHICAL ENVIRONMENT IN FERGANA REGION." *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research* 10.11 (2023): 366-369.